

Kusuntu – Contes

Agbóo ma dimmvré dzú mìnáá ka dí yúgú kamáá.

Yíre qúri, Afó dzú laljó ka qjogjó o oso. Ó-talibé ló me búnj ó-ná mandzá tíyalj. O tó be oso yúgú ke buñj mandzá tá sibúv. Ka lísi súlmá búnj ka bisí Afó si « bée ma yení n jéli n lísi ma wosoo buká ma bíya taa yeléta nyosítj?

Béljó n jéli n kóró ma dúulinya buká ma tá yéní burvú ? Ma kóróni, amá dzúj ná ntí. »

Kere bu yíre Afó taa tó oso bá-a nsé-nsé bée o-dzú laljó.

Ma dímvré tiñ gómonaa.

AFFO Amissa Atcha

Agbóo.

Ma qímvré dzú mìnáá ka qí yúgú o qétóna jvur, o yé óqétó páá o kú nájé. Yíre qúri búnjú nájé suj ka yoosi, si nséé qí-i ye na qí pílí ka kú oqétóna jvudzé ? buláa nájuna kuru bürinsí álóná ka qí sa yí . Búnjú ku bürinsí álóná ka kólú gbóó. Bu qíbóle qíjú óqétóna gbóo koñti barí o-á lá, búnjú o soj na-í, óqétóna si léé níla ndí dzu búla búnjú si qiyabá kóósan gorró. Óqétóna jvudzé táklu búnj o búniti ka kój qíya me, ka tój fá o-afá si ma yúgu álóná. Buláá ba qí-i fósí be, bulá aráa búnj ba kóniti ka bój iye fáyí ka kona qíya me. Ba we mìnáá búnj yíre qúri baá ká asínsé buláá álóná si nséé ntóo yé nkú nájé ? búnj óqétóna jvuj si, ge bée bu fé Síbíre na, n pílí ka bürinsí qájé, síra, járaráa o kúlv o tój si, bée bu fé sibíre kpátáa ma-á bürinsí dzan, búnjú o-afá mí ka fólókí o lí bíláá o gbú. Sí bée n kúlv álóná ba taa tónfáyi n-n sírisé gbó-gbóo. Yíre qíri búnjú o taa kóniti si o-o lá

Ódétjó. Büláá álúná téyi ka la ka qı yúgú o nantúba ka bürnsı náñóná. Ódétúná dí-i talı búj o ná kvrı ka tó oso, bújíi náñe túru ka sulu o wári büláá o bürnsı dáñe, sı i dzú ná-i nýj nýína o bürnsı náraráa nı sulúu büláá o bürnsı dzanweréweré nneéna me, bújíi nı tátaa dzujíi, búj nı bunti. Büláá o talı be díya me búj o kúlu o bɔnɔo ka qú kumóo me ka lísí ka maŋ ate sı bu tá qé bée n kúlu álúná n tqj fá-i n sírí sé kpátáa.

ABRETÉ Amínu Dit Pipoo

Dümvré. Agbóo.

Ma dumvré dzú mınáá kérété-kérété ka dı yúgú búwátí na kinikiniwú. Búwátí na kinikiniwú tée yé qifónáa , búj yíre qırı ba tqj sı ba-á dzu ka qı yé lalɔo.

Bu yíre talı be bój ba dzoroo ka fú gbóó kvrı kpákpá. Ba talı be qéla karı bój ba mınsına langúwa sibuv ka bısá. Ba-á aju yé nsı o táná ké. Ba tínsı ba gbóó álı ka talı gbeelílse sıri, bój ba tqj sı ba-á aju n kóló o gbóó.

Ba kperé bé gbóóníjé, ba na lá bé bój ba-á aju búnti o-ó koj langúwa ka jé. Bá ko talı bülá bój ba kó-o svı. Ba svı bé, bój ba mí fá qóná sı nüdzé o yé qodowáa yea o kólú ké.

Büláá búwátí sı « qoo qúlinya saáree ba lılú me ». O tqj be ka bári, bój kinikiniwú sásı wíníje kv-ú tqj fá búwátí sı « Butée nyé bé nkólú nańtɔ na wísí meee, amáá ntjósı me ma búna sımjó wa ». Büláá búwátí suj sóo, bój kinikiniwú mɔɔsı langúwa ka saj gbóó.

Dúúlinya me bée ntjósı sı n dzuj nari, nvrı taa dzij ka kı ní.

AMEDOU A. Barihou

Agbóo.

Ma dumvré dzú mìnáá kérété-kérété ka dí yúgú agbesá na didzóle.

Doo me didzóle na Agbesá yé difónaá.

Yíre dééni, ba nantí bári bé, búj ba sagá ka sví si, bá du lalóo, ba kéré ba tóníjé ka lví fúntó me.

Ba kilinsí mìnáá ba tá yúgú burvú ka kú. Nańbóní lí ba na búntí bé, búj dídzóle ná ñáre bábu fińdziboo, búj qí yá Agbesá, ba nōo baale yoosí ñáre ka kú.

Ba talí bé qíya me, búj ba ñojí ñáre ka kvñsi dí, ka yená donoo. Ba dí bé díto ka bári, búj Agbesá si, Kaí yéa ká té ka lísí nántó, kaí yéa dōdowá fá didzóle , didzóle si díj té Agbesá.

Buláá ba sáásí seríná, didzóle mońsí Agbesá ka yaga ate, búj qí lísí bōnōo ka maŋ Agbesá sōo me búj ka súúrí.

Bulóo qidzóle nōo we svígbílú ná, bu lóo Agbesá sōo we tentéjéléní ná.

Ma dumvré tungómoona.

SAMANI Affo Figuinandi

Agbóo.

Ma dumvré dzú muna kérété kérété ka qí yúgú akpáa batooro kvñjóo wená bé bu yelé ba ñelí alibáríka bína . Buláá banóo batooro dzú gbalítúna dzaíj bísító.

Gbalítúna tójí fá be si i yé í ná alibáríka bée láató dóna we amé léjnáná me, í bentí qikpendé. Akpáa batooro báaní kere gbóo ba bentí qikpendé, ka kpéé qikpendé qídzé me bá-a lá mó.

Gbóonié kpéré bé ηutooro déla bina-fúmuré ná. Bu qefá be si ba-á lafu ná alibáríka. Büláá si dí dí díto, na qí kpere qají bina. Đođowa tiri búna dí-i nyaj díto dikpendé me, búna lá be búj si bée búna koj ba-á kú yi na bá kpere bina. Búna dzú be ó dí nyaj díto büláá ηúna qú tíya fá be na ó kéré alibáríka o débéré. Búna talí be na díto, büláá ba gbiy búna ka tóri. Bá-a aŋú ná munsí o-o sensi me ñisé o-ó ye na ó pílì ka kú o nantúna.

Büláá si qí dí dí díto na qí kpere alibáríka. Ba na qí be díto büláá bá-a aŋú si o-loto búj ba falakí ka sibu. Láató qóná léjáná yea bú yele dí yúgú alibáríka.

Ma qimvré tungomoo.

OKE Djamou

Coutumes

Lóo ágúwa dító. (Fête traditionnel ; congrés organization)

Kusuñtú lóo ágúwa dító. Títé na bá dí lóo ágúwa ba-á yoosí ka suñsí bu qibole yá. Bée bu qibole ná kpége buká dikpendé búna, bée léé o we buká o-ó kóniti. Lóo ágúwa ná qí bina sɔrɔníje ηínáará tí meá. Bée bu qibole ná gbége kufuño bá-a ankú ná kóniti. Ba-á wilí ankó se, ba-á dolí sóná. Nsi ódétó, gangá, miñti, gagaló, gúñbe. Títé na bu yíre n talí dikpendé ná yoosí ka svlu beníje yáásí se, amalibátá tá bú bu qibolé. Bu yíre talí bá ba-á aŋú kpatáá yoosí gbagbara me. Bu yíre qíj ba-a tó oso níje, na dikpendé, ba-á lú sōre qídzé qí-í wilí si ηari we dikpendé me mó. Bée akpáa yoosí kpátáá dzonúná n lí ka fósí dzamáa ka tój nséé qí-í ye na qají dikpendé ní du sibiná me. Bée dzonúna bári dikpendé tí ba n lí ka tój nséé bu koj tité dikpendé kó-o saga ,tité na dikpendé kó-o saga qiyaba

Gedesú té ya kɔŋ, o lína baribáá, o kɔŋ o-ó yé ódétó wa. Buláá o yé agbogbo o-ó kú nańtɔ o-ó feń. Baségeń ηɔ téa saga. Yíre q̄iri o-ó kilinsí búŋlú o q̄í-i sɔŋ ná ákpáná ηvru gbóo ná kilinsí gbóo, ηúná lína kori-kori. Buláá ba f̄sí q̄óná, búŋlú q̄iyabá kúlv-í ka kɔná o q̄igóre mε. Buláá o tɔŋ fa-í sí « kɔsuń ka tú ka fara ». Kúlú bu yíre ka la bée aŋú kɔŋáá ó-ó saga álì bukóo ye q̄ikpendé.

Bée ba wili nséé bu lí lóo q̄ikpendé kó-o saga, kufunjó ba-á ankú ní lí ka wili ba sórε, ka wili bíti yáásí sé káma bu q̄ibóle beníŋe ba-á sín tarímɔ, adííni ta bu. Kufunjó bá-a ankú lí álì bu bári.

Lóo ágúwa yé búdzé bu-ú yoosí q̄ikpendé bíya móó wá, ka yele bá-a aŋú ná q̄zuń nséé bú yé tité q̄ikpendé kó-o saga. Buká bu-ú kpansí afábíre na lágátɔ q̄óná, buká bu yína bá-a aŋú ná tóɔsi o-o tesíbúná lí ka svlu fá-í.

ABRETE Aminou

Lalóo (la chasse traditionnelle)

Lalóo yé fárū tílbí ya. Bá-a sví nɔɔ wa ka fú dóná ka dí kú nańtɔ.

Títé na bá dzu lalóo, abaganjú ní baga ka tɔŋ q̄éla kádzé ba-á dzu-mó.

Baruń dóggó osóníŋe ; baruń dóggó tóníŋé ; baruń dóggó baásε ; baruń dóggó agongomíláná na sasafóná.

Bádzé ba dóggó osóníŋe nsín awári ka tóna lóo ka kilinsi ba-á dá náńtɔ, akáańbá ní luŋ lóo me ba-á bórε, barí ná bá bóníŋé.

Bée ηvru tó náńtɔ ka yagatú búŋ tu bé tuú lá tu tá sibuu ; ó-o tɔńsí í kú fáŋ náńtɔ ba-a kú ka fáyú.

Nánbóní lí, ba kój bé qíya mε, bá-a fá ηúdzé o-tí lío mó, ó na dzonjúna foronbíse bɔníŋe na ηáráná. Ba-á kpéré nántó ka fá bádzé ba dzú be lalóo kví na ba tá pílí ka kú bvrúv.

AFFO Amissa Atcha

(funéraille féticheur)

Nsée ba-á yé símɔ qadaá mε. Bée ákpána dokúna sibúv, bée qíbole feé si bá pílí ka ηuŋi-í, ba-á tí tórómó ka sínsí áli kufilitíya. Tíya filí be tité na bá dí ηuŋi-í, ba-á só yí ka yesi o sóo, ka lísí o Kara nyigílíŋe. Ba-á yoosi bu gbógbó ka bɔjí kakísá mε, ba-á kólú ka bɔjí ná taabáre. Bée ba-á beríi ka dzinj búdzé bu kú be-í, bój ba-á bérí na. Bée ba-á beri-í, akpáa baale na qógo qáŋe, ηurvúj qógo ka nɔo mε ηurvúj qógo ka dziboo mε, ba tooro tí we sibína mε buká kefíya we lekína mε. Ó-ó bisi baale bádzé si « Bée Baba símɔ búdzé yé alaafíya kɔŋ kɔ tuu mε », bée ηari feé, bu-ú búntí na bέ awári, bée ηari we bu-ú fɔjí bέ ka laná sibína mε áli sibína mε n̄ ηɔ n̄ d̄l bɔrɛ kefíya ka sálá. Ba yé be bóna ka bári ka dzinj búdzé bu kú be-í, ba-á kpáa yé níya ka fusíi dúre ka mɔɔsi-í ka laná atesibúŋe lí. O-ɔ tesibóo mε gbeeráa teŋére n kaá ba-á tásı ka dúyi. Bée o yé yúlúná yaa ηmélúna ba-á bɔŋi-í na kásɛ ka qú kubɔrɔ mε, bée o bá kawiyá téétééka (kaburu-buruse, gbeeti, kpimili...) ba-á d̄l ηuŋi-í fúúle lí. Ba ηuŋi be-í ka bári ba-á kɔ saga símɔ bókɔyí qíya mε, buká ba-á só sóna. Ba-á pílí saga símɔ áli sɔrɔ akóó sɔrɔníŋe ludzu. Tité na bá yálí. Mínáá qadaá ba-á yé símɔ.

AMEDOU A. Barihou

Tikpóo qésitó. (cérémonie avant/pour la chasse)

Đoo me, tité na bá ya nyíníŋe, ódétubá ná súŋ nów ka qí yúgú džódjwáa
ŋúdzé o-ó yé ódétó sónsé mó, ka fá-í bíná ŋádzé o-ó yéná sónsé mó.

O dzoró be, ó-ó qí ná dzoŋúná qikpendé me ka svlu-í nów si o-ó ŋéli ó qési
tikpóo. Bée dzoŋúná kpáa, báá qú yíre dídzé bu m̄nsí bá ye sónsé síŋ mó. Na bá
ye sónsé síŋ, asííbi yíree ba-á yé. Asííbi yíre talí be, díyabá ŋúŋ tɔnfá ágolubá si
ba kilinsi ka saj nantúlýa.

Bée baá ye sónsé síŋ, Goubi gboó ló ba-á yé si, nańbóni ló.

Ba talí bé díyabá ŋúŋ tósí tánde díbúre ló, ka beri, ka svlu burukúu si : ódétuba ní
lvŋ fúntó ka yúgú nántó ka kú.

ŋurú ní be dzoŋjónsi ná o nantóna, ŋurú ní be yúgú dzámíree, báá anjú ní búntí
qíya me alaafíya ; díyabá bári bé, báá kú nantúlýa díbúre díj ló. Báá gá ké ka
tɔgɔ ka nántó bülá káj.

Butée báá anjú na tɔgɔ bu nántó ; bée ákpáná wéná yító ka tɔgɔ bu nántó, o yé
ó siбу. Butée báá anjú na yé bu sónsé síŋ, korí-korí ní ba na yé.

Ba bári be, báá tó osoníŋe adoń ; ba talí be qíya me, bá-a lú ódétó bu
kasáráá kań.

Kvfilítýa báá anjú ní pílí ka dzu laló. Ka fánkádzé amalíbató lí be, ba taa taa
yé sónsé síŋ kpíná.

SAMANI Affo Figuinandi

Iye (mariage)

Bée ágoluná ɔ babá násı ɔ búna talí ó kéré álúná. Ágoluná ɔbabá ná yé konkárí ka yúgú ádetúná díya kádzé me kádék fá-í, ó-ó ɳeli gɔ́rɔ bíya baanú ka dzuná bísító ɔ adétúna ɔ babá dzań. Bée adétúna ɔ babá kpáa, ágoluná ɔ babá ní dzuná kɔbı qáŋe na fíná gbɔngbɔŋa salá ɳaale.

Búná ní kasáa ba-á bisi-si ba búwálv qará báríyáá ? Bée ɔ daráa bárí bá-á fiti kímíre, bée ɔ tá daráa bá-á dı qara-í ka kú nánto ka ye fá-í díto. Bée ágoluná ɔ babá kójntı ıye ka bárí, adétúná ɔ afá ní dzuná ɔ búna dzonjúna gɔ́rɔ barakító.

Ba barakí be-í, bá-á sigi aléwá kufulítýa bá-á bɔŋ tíra. Nanbóní bá-á só wetawú ka laná ɔ bálv gɔ́rɔ. Wetawú ní ye bókoyı tɔntɔnímɔ feé buká ɔ-ó yílí. Yíre dídzé ba-á lísí wetawú, bu yíre wetawú yé ó tɔŋ ná ba-a aŋú ; bá-á fá-í ɔ kusvbɔ̄.

OKE Djamiou

Dudúuré / Díquré (Proverbes)

Beé ba tó búre bá-a aŋú ná fúsi ɔ sɔ́ wá.

Bée n wílí me bonyímíre, ɳádzé ɳa ká bé mó ná wílí naí gbóó.

Ba táa ɳají dzonjúna ka lili ɳómíréé.

Bée n ɳélí kúbɔ́o me tuńbɔ́o n taa taa wí n nyínkíya ló.

Kumóo lulú tɔɔlúmɔ.

Fóngírírí-í (Dévinettes)

Sódzásé tuutuúma, béléti karı kpákpa. (sáŋe)

Bée má-a bońsi, bíya na fósı mé, dɔ́dɔwáse tá-a fósı me. (kalɔ́o)

Bée ma-á dí díto buká ma-á wí.

Điyabá ɳvru wénáa bíya, otá dziŋ ba yábaa. Bíya bań yéa ańbé? (wúlísé)

Adétúba batooro we búwa wári ba-á mań bɔníŋe.